

טיפול רפואי אם יש בו מצוה

מאת

הרב נחום לאם

האם יש מצוה במלאכת הרופא?

לכאורה אין מקום לבעי' זו, ונראה פשוט שיש ויש מצוה ברפואת חולים. העקרון שיש קיום מצוה ברפואה יוצא ממשנה נדרים ל"ח ע"ב: המודר הנאה מחברו וכו' מרפאו רפואת נפש, אבל לא רפואת ממון. ובגמ' שם מ"א ע"ב, מבואר שרפואת נפש היא רפואת גופו של האדם, ורפואת ממון מתכוונת לרפואת בהמתו. ובר"ן שם מביא בשם הירושלמי, וכן ברא"ש שם, שרפואת גופו מותר מטעם דמצוה קא עביד.

ולענין זהות המצוה, הרמב"ם (פיה"מ לנדרים שם) והר"ן (נדרים, שם) כתבו שהמצוה היא השבת אבידה. המקור לזה הוא בספרי (דברים כ"ב, פסקא רכ"ג): "והשבות לו, אף את עצמו אתה משיב לו", (וראה גם ברייתא ב"ק פ"א ע"ב. ועי' מהרש"א סנהדרין ע"ג ע"א, ובהעמק שאלה לשאלתא ל"ח אות א', שהעלו שלפ"ז יש גם איסור של לא תוכל להתעלם בהצלת גופו). והשאלות והרמב"ן (ע"ה"ת, ויקרא כ"ח-ל"ו) ס"ל שיש גם מצוה של וחי אחיך עמך. וראשונים אחרים אומרים שמקור מצות רפואה הוא לא תעמד על דם רעך (הר"י מאורליינ"ש הובא בתוס' ר"י החסיד, ובתוס' הרא"ש לברכות ד"ס ע"א).

אולם השאלה אם יש קיום מצוה בטיפול רפואי במקומה עומדת, ובכדי לבררה נפן אל קושית האחרונים (מעשה ריקת, תשב"ץ ואחרים) ותשובת בעל יד-אברהם לש"ע יו"ד. דהנה בש"ע יו"ד סי' של"ו סק"א כתב המחבר, "ואם ריפא ברשות ב"ד וטעה והזיק פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, ואם המית וגודע לו ששגג גולה על ידו". והקשו, מדוע גולה הרופא שהרג בשגגה, למה לא יהא כשליח ב"ד שהכה את הבע"ד שנמנע לבוא לדין והמיתו בשגגה, או כאב ורב שהכו את הבן או את התלמיד, שמבואר ברמב"ם פ"ה מהל' רוצח ה"ה וה"ו שפטורים מגלות מפני שהרגו "בשעת עשות המצות". והיד-אברהם שם השיב דבכל השאר אמנם קא עביד מצוה, ש"מלמדו תורה או חכמה או אמונת" (כלשון הרמב"ם שם), או שמזמינו לדין שגם זה מצוה, משא"כ ברופא שכיון שהחולה מת לא עשה מצוה, ולכן גולה.

מזה מוכח שסובר שמעשה ההרפאה עצמו אין בו משום מצוה, ורק אם הצליח להחזיק את החולה בחיים ולרפאותו מקיים מצוה, אבל אם החולה מת ונכשלה ההרפאה לא קיים מצוה. לפי זה, ערך הטיפול הרפואי בהלכה נמדד רק עפ"י תוצאותיו. וזוהי שאלתנו — אם אמנם מלאכת הרופא כשלעצמה היא מעשה מצוה, מבלי להתחשב בהצלחת הטיפול, או שהסטאטוס של מצוה מותנה רק בביצוע מוצלח של תהליך הריפוי, ואם החולה מת אין כאן קיום מצוה. והיד-אברהם, כאמור, מסיק שאין מצוה בעצם מלאכת הרופא.

והנה לעצם הענין, קושית האחרונים האלה אינה תופסת כ"כ לגבי המחבר, שהלא כנראה הוא סובר כרמב"ן ולא כרמב"ם (וכרמוז כבר בבאור הגר"א ליו"ד שם, ועי' באור

שמח לפ"ה ה"י מהל' רוצח), שהרמב"ן ס"ל שבכל השאר — שליח ב"ד ואב ורב, וגם בחותך את העובר ברשות ב"ד והמית את האם — חייבים גלות (עי' בתורת האדם, שער הסכנה). וא"כ אין שנוי דין בין רופא לכל אלה ואין מקום לקושיא על הש"ע או על הרמב"ן. אולם דברי הי"א כן תופסים לגבי הרמב"ם, שהרי הרמב"ם שם מוזכיר אלה שפטורים מגלות מפני שמקיימים מצוה, ומשמע שכל שאר תורגים בשגגה חייבים, ולא מנה רופא בין אלה שפטורים, ולכאורה סובר שאמנם הרופא שהרג חייב גלות. אלא שיש לתרץ כדברי בעל י"א שבהשאר קיים מצוה אף אם הבע"ד או הבן או התלמיד מת, משא"כ בחולה שהמצוה תלוי ברפואתו. ואם מת, אין רפואה ואין מצוה.

נמצאים למדים שגם לרמב"ם וגם לרמב"ן רופא שהרג בשגגה גולה, וחלוקים לענין שליח ב"ד ואב ורב, שלרמב"ן אין פטור של מצוה לגבי גלות, ולרמב"ם יש פטור של מצוה לגבי גלות, ועוד בזה חלוקים שהרמב"ם סובר שאין קיום מצוה בעצם מלאכת הרפואה, רק בתוצאות מוצלחות, ולרמב"ן ייתכן שעצם הטיפול הרפואי יש בו קיום מצוה אף אם התוצאות היו מאכזבות והחולה מת.

ובאמת מחלוקת זו לענין שליח ב"ד ואב ורב מקורה במחלוקת המשנה והתוספתא. במשנה מכות ד"ח ע"א, "אבא שאול אומר מה חטיבת עצים רשות אף כל רשות, יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח ב"ד" (שאלה אינם חייבים גלות). ובגמ' שם באר הטעם שיש בהם קיום מצוה. אבל בתוספתא ב"ק ט: ג ובמכות ב: ה, (בהשמטות מנוסחאות כ"י), כתב בכולם — שליח ב"ד, אב, רב, חותך את העובר, ורופא — שגולין. וא"כ התוספתא לא ס"ל כאבא שאול במשנה, ומחלוקת הרמב"ם ורמב"ן נעוצה במחלוקת התוספתא והמשנה, שהרמב"ם פוסק כאבא שאול במשנה, ורמב"ן כהתוספתא. כל זה הוא לענין אם יש פטור של מצוה בחייבי גלות של שליח ב"ד וכו', אבל בזה עדיין לא הספקנו לברר מחלוקתם לענין רופא, שאם כי נראה ששניהם סוברים שרופא שהרג בשגגה גולה, ואמרנו שהרמב"ן ס"ל שעצם הטיפול הרפואי יש בו משום מצוה ואילו הרמב"ם ס"ל שרק אם הצליח להחיות את החולה ולרפאותו קיים מצוה, נשאר לנו לברר יסוד מחלוקת זו ולאתר מקור דבריהם.

ונראה שמקור מחלוקתם הוא בברייתא: "תנא דבי רבי ישמעאל ורפא ירפא מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות" (ב"ק פ"ה ע"א, ברכות ד"ס ע"א). ורש"י בב"ק שם ד"ה נתנה רשות, כתב, "ולא אמרינן רחמנא מחי ואיהו מסי" וע"ש תד"ה שניתנה ג"כ שבלי הפסוק הו"א שהוא כסותר גזירת המלך, כלומר, בלי רשות מפורשת זאת של "ורפא ירפא" היינו אומרים שאסור להתערב בתהליך הטבע שהוא גזירת הקב"ה, ואם אחד חלה הלא כך הוא רצון הבורא ואסור לבן אדם לסתור גזירה זו. ולכן בפסוק זה ניתנה רשות לרופא לרפאות. וכן למדו הפשט בזה הרבה ואולי רוב ראשונים.

ונראה שכן היא גם שיטת הרמב"ם, שמתנא דבי רבי ישמעאל לומדים היתר לרופא לרפאות, והמצוה הוא מזהשבות, וכנ"ל (וכ"כ הרמב"ם בפירוש בפיה"מ לנדרים שם). והנה בהשבת אבידה אם יצויר שהמוצא לוקח את המציאה להחזירה, ובינתיים מסיבת מה התפוררה האבידה ובטלה מן העולם, ודאי שאין בכך משום מצוה, אם כי כוונתו ודאי היתה טובה, שהלא לא הי' שום קיום של והשבות, שהלא לא השיב סו"ס את האבדה, וה"ה בהשבת גופו אם החולה מת אין במעשיו שום קיום מצוה.

אולם לרמב"ן (תוה"א, שער הסכנה), יש דרך אחרת בפרוש ברייתא זו (אם כי דבריו נראים כסותרים זא"ז גם בתוה"א גם בהכנינו יו"ט) —

שעוועל, עמ' מ"א): "מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות, פ' שמא יאמר הרופא מה לי בצער הזה, שמא אטעה ונמצאתי הורג נפשות בשוגג, לפיכך נתנה לו התורה רשות לרפאות והרופא הוא כדיין שהוא מצוה לדון, שמא יאמר הדיין מה לי בצער הזה... אין לדיין אלא מה שענינו רואות (סנה' צ"ו ע"ב)". ולהלן (שם, עמ' מ"ב) ממשיך הרמב"ן, "ומסתברא דהא דאמרינן נתנה רשות לרופא לרפאות, לומר שאינו אסור משום חשש שגגה". ואם כי הוא מזכיר שם גם את הטעם של רש"י ותוס', דהיינו שנראה כסותר גזירת המלך, מ"מ עיקר דבריו ועיקר חידושו הוא בזה שמפרש "רשות" להרופא להכנס למצב שבנקל יוכל לבוא לידי הריגה בשוגג. ומפסוק זה של ורפא ירפא נראה שעצם הטפול הוא מצוה, ולכן ניתנה לו רשות. ונראה שזה באור דבריו שם, "אבל האי רשות, רשות דמצוה הוא לרפאותו ובכלל פקו"נ הוא", והיינו שהמצוה היא לעשות את כל המאמצים לרפאות ולקיים את נפש החולה, וא"כ עצם הטיפול הוא מצוה, וממצוה זו נולדה הרשות (שלא כדברי הפרישה לטור יו"ד של"ו ד' שמכיון שיש רשות, ממילא אח"כ באה מצוה).

וסמך לדברי מצאתי בספר מושב זקנים לבעלי התוס' לשמות כ"א-י"ט, וז"ל: "ורפא ירפא, פר"ש [= רבי ישמעאל] מכאן שניתן רשות לרפאות, ועל זה פי' ר"ש [= רש"י] בהחובל (ב"ק פ"ה ע"א) דסד"א דרחמנא מחי ואיהו מסי, קמ"ל. ולא נהירא, דהא מלא תעמד על דם רעך נפקא, שאם רואה חברו טובע בנהר או לסטים וכו' שחייב לסייעו, ולא אמרינן רחמנא מחי ואיהו מסי. ופי' רבנו חיים: מכאן שניתן רשות לרופא לרפאותו בתחילה ולא חיישינן פן יהרגנו ע"י משקה או סם". ונראה ברור מזה כפרושנו בדברי הרמב"ן, וא"כ עצם הטפול הרפואי הוא מצוה.

(והנה הרמב"ן בפעם"ת לבחוקותי (ויקרא כז יא) כתב שהרשות היא רק לרופא ולא לחולה, שהחולה אם הי' צדיק ולא התנהג ברפואות ושם בטחונו רק על השי"ת, אין צורך לרופאים, אבל "אם לא הי' מעדת השם", אין לאסור עצמו מרפואות. והר' יצחק עראמה (עקדת יצחק שער כ"ו) התנגד להרמב"ן, ובין השאר כתב, וז"ל, "ולא יסבל שום דעות שיהי' הרופא רשאי לרפאות והחולה אסור להתרפאות". ונלע"ד שאפשר ואפשר אם נאמר שה"רשות" מתכוון ללבטיו הפנימיים של הרופא, אבל בעצם יש מצוה בטפול עצמו. אולם זה נאמר רק על הרופא ואין שום מצוה חלה על החולה, ואם החולה בוטח בצדקתו ואינו רוצה ברפואות, אין הוא מבטל מ"ע בזה, שלא עליו המצוה כי אם על הרופא).

ונראה שיש למצוא עוד סעד לשיטה הזאת של הרמב"ן, שיש מצוה בעצם מלאכת הרופא, ממדרש שמואל (מהדורת שלמה באבער):

מעשה ברבי ישמעאל ורבי עקיבה שהיו מהלכין בחוצות ירושלים והיה עמהן אדם אחד, פגע בהם אדם חולה; אמר להן רבותי אמרו לי במה אתרפא, אמרו לו קח לך כך וכך עד שתתרפא, אמר להן אותו האיש שהיה עמהן מי הכה אותו בחוליו. אמרו לו הקדוש ברוך הוא, אמר להן ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם. הוא הכה ואתם מרפאין. אמרו לו מה מלאכתך, אמר להן עובד אדמה אני והמגל בידי, אמרו לו מי ברא את האדמה, מי ברא את הכרם, אמר להם הקדוש ברוך הוא, אמרו לו ואתה מכניס עצמך בדבר שאינו שלך, הוא ברא אותו ואת אוכל פרייו שלו. אמר להן אין אתם רואין המגל בידי אלולי שאני יוצר וחורש ומכסהו ומזבלו ומנכשו לא העלה מאומה, אמרו לו שוטה שבעולם ממלאכתך לא שמעת מה שכתוב אנוש כחציר ימיו, כשם שהעץ אם אינו נזבל ומתנכש ונחרש אינו עולה, ואם עלה

קמג

הרב נחום לאם : טיפול רפואי אם יש בו מצוה

ולא שתה מים אינו חי והוא מת, כך הגוף הוא העץ, הזבל הוא הסם, איש האדמה הוא הרופא.

מכאן ברור שר"ע ורבי ישמעאל אינם מקבלים אפילו את ההו"א של שיטת הפאסיביות, לפיה אין לבן אדם להתערב בתהליך הטבעי שבעטיו מגיע חולי לאנוש ("רחמנא מחי ואיהו מסי"). ומעניין, שרבי ישמעאל זה הוא-הוא שבבית מדרשו ("תנא דבי רבי ישמעאל") נשנית ברייתא זו של ורפא ורפא וכו'! א"כ רבי ישמעאל לשיטתו אזיל, ומזה סעד לפרושנו ברמב"ן, שה"רשות" היא לרופא לא לדאוג על מעשה שגגה שיוכל לצאת מטיפולו בחולה, כי הוא מקיים מצוה בעצם הטיפול.

ומכיון שהתחלנו בדברי האחרונים, נסיים בהם, שדין זה בש"ע שם שהרופא שהמית בשגגה חייב גלות, פירשו בעל ערוך השלחן בדרך אחרת מבעל יד-אברהם, והוא שחייב זה מגיע לו רק כשיודע בעצמו שהתרשל ולא עיין כהוגן וכו', אבל בלי זה אין סיבה לחייב גלות, "דאם עיין, אין לו שום חטא שהרי מצוה לרפאותו, וכבר אמר החכם שגגת הרופא כוונת הבורא... אבל בלא זה (= התרשלות) נראה דלא חייב גלות דמי גרע מאב וכו' ורב וכו' דפטור מגלות". עכ"פ מדבריו משמע שעצם טפול הרפואי הוא מצוה ואין צורך לתירוצו של בעל יד-אברהם.

ובסיכום, ראינו שמחלוקת אם עצם הטיפול הרפואי הוא מצוה נמשכת מימות רבי ישמעאל ור"ע עד למשנה ותוספתא עד להרמב"ם והרמב"ן ועד לגדולי האחרונים הי"א והערות"ש.